

april
2024

FORTE

MAGASIN

HAR DU PMS ELLER?

Ny kunskap om
premenstruella störningar

VÄLFÄRDSBROTT

Finansiering för
kriminella nätverk?

VEM ÄR JAG NU?

Navigera arbetslivet
med demenssjukdom

LÄGG NER
DITT VAPEN!

KAN SOCIALTJÄNSTEN STOPPA
GÄNGVÄRLDET?

I 2

LEDARE	3
FÖRSKOLAN AVGÖRANDE FÖR BARNENS FRAMTIDA HÄLSA	4
ATT NAVIGERA ARBETSLIVET MED DEMENS SJUKDOM	8
KAN SOCIALTJÄNSTEN STOPPA GÄNGVÅLDET?	12
EN NATIONELL PLATTFORM FÖR FORSKNING INOM SOCIALTJÄNSTEN	17
MINISTERN OM NYA SOCIALTJÄNSTLAGEN	18
STÖLDERNA SOM HOTAR VÅR VÄLFÄRD	20
GÄSTKRÖNIKA: DESINFORMATIONSKAMPANJEN SOM UTMANAR SOCIALTJÄNSTEN	24
PERSONPORTRÄTT: NADIM GHAZALE VILL SATSA PÅ SOCIALTJÄNSTEN OCH FLER TRYGGA VUXNA	26
HAR DU PMS ELLER?	28
NÄR SEXUALITET BLIR EN TILLGÄNGLIGHETSFRÅGA	30
ARBETA MINDRE, LEV MER?	34
ADHD-LÄKEMEDEL KOPPLADE TILL ÖKAD RISK FÖR HJÄRTPROBLEM	37
BUR ELLER BOJA? NYTT LJUS PÅ STRAFFETS KONSEKVENSER	40

Redaktör: Michelle Bornestad och Antonia Hallberg
 Ansvarig utgivare: Kruna Madunic, kruna.madunic@forte.se
 Grafisk form: Granath Omslag: Mattias Broberg
 Tryck: By Wind, Stockholm 2024 ISSN 2001-8258

Har du frågor om din prenumeration? Du kan när som helst uppdatera, kontrollera eller avsluta din prenumeration genom att mejla oss på info@forte.se

Forskningens kraft: Mot en innovativ och evidens- baserad socialtjänst

Socialtjänsten är en betydelsefull del av vårt samhälles sociala skyddsnät. Dess medarbetare spelar också en viktig roll i arbetet med att förebygga brott och hjälpa ungdomar och familjer som behöver stöd.

Ökningen av barn och ungdomar som dras in i gängkriminalitet är en oroande utveckling för samhället. Våldet utgör en direkt fara för såväl deras egna och andras liv som den allmänna säkerheten, och det undergräver vårt rättssystem. Dessutom sätter det press på socialtjänsten, som ibland saknar resurser och stöd för att hantera situationerna. De navigerar helt enkelt i farliga och potentiellt våldsamma miljöer.

Med den nya socialtjänstlagen som träder i kraft nästa år får forskningen en ännu viktigare roll för både socialtjänsten och samhället som helhet. Lagen ställer nya krav på socialtjänsten att bedriva verksamhet som bygger på vetenskap och beprövad erfarenhet.

Vår förhoppning är att den forskning som finansieras av Forte inom socialtjänstområdet ska kunna tjäna som underlag för att forma politik, utveckla insatser och förbättra praxis. Genom att stärka kunskapsläget inom socialtjänsten ökar vi dess möjligheter att förhindra problem, öka effektiviteten i sina insatser och bidra till en mer hållbar och rättvis samhällsutveckling.

I detta nummer av Forte Magasin belyser vi forskningens roll för framtidens socialtjänst i kampen mot kriminalitet, liksom en mängd andra ämnen inom Fortes områden hälsa, arbetsliv och välfärd. Genom att lyfta fram både utmaningar och framsteg hoppas vi skapa en djupgående och mångfacetterad diskussion som inspirerar till nya idéer och initiativ. ■

foto Rickard L. Erikson

Jonas

Jonas Björck
Generaldirektör, Forte

Förskolans avgörande roll för barnens framtida hälsa

Det här är ingen lek!

Förskolan har en unik möjlighet att främja barns psykiska och fysiska hälsa. Att gå i en bra förskola bidrar till barns utveckling och välbefinnande på många sätt. De positiva effekterna är starkast för de barn som behöver det mest – men tyvärr är det oftare dessa barn som inte går i förskola, eller som går på en förskola där verksamheten inte håller tillräckligt hög kvalitet. TEXT Anders Nilsson

I läroplanen för förskolan står att den ska främja barns hälsa. Lena Almqvist, professor i psykologi vid Mälardalens universitet, tycker att det är bra, för ingen annan välfärdsinstitution har så bra förutsättningar att påverka barns hälsa positivt som just förskolan.

– Förskolan är unik på det sättet att den träffar de allra flesta barn i åldern ett till fem år på nästan daglig basis. Den kan till exempel tidigt fånga upp ett barns behov av extra stöd, vilket kan förebygga problem senare i livet, säger hon.

Tillsammans med Eva Björck, professor i specialpedagogik vid Högskolan i Jönköping, har Lena skrivit kunskapsöversikten *Forskning i korthet: Förskolans roll för att främja psykisk hälsa*, som Forte publicerade 2023. I den konstaterar de bland annat att kvalitet i verksamheten är en förutsättning för det hälsofrämjande uppdraget.

En kvalitativ förskolemiljö innebär bland annat att man skapar en atmosfär där barnen aktivt deltar i olika aktiviteter och ges utrymme att utforska sin

omgivning. Hälsofrämjande i förskolan sträcker sig också till att samverka med andra viktiga personer, såsom vårdnadshavare och personal inom barnhälsovården, särskilt när ett barn upplever svårigheter eller behöver extra stöd. Att skapa och upprätthålla goda samarbetsrelationer med dessa parter är en del av förskolans ansvar för att främja barns psykiska hälsa.

Enskilda förskolor klarar att göra detta på ett bra sätt, men Lena anser att den svenska förskolan som helhet inte lever upp till sitt hälsofrämjande uppdrag i dag.

– Läroplanen ger inga riktlinjer för hur det hälsofrämjande arbetet ska bedrivas, vilket gör det svårt för förskolan. Det blir en fråga för enskilda huvudmän och rektorer hur uppdraget ska tolkas, och verksamheterna behöver själva etablera fungerande metoder och arbetssätt. Därför ser vi stora kontraster i verkligheten – somliga välfungerande förskolor som lyckas utmärkt, men också en grupp förskolor, ofta präglade av låg andel utbildade förskollärare och mycket tillfällig personal, där det är svårt att bedriva något kvalitetsarbete, säger hon.

Tyvärr är det ofta i förskolor i socioekonomiskt svaga områden, där andelen sårbara barn är störst, som kvalitet och hälsofrämjande arbete inte håller måttet, påpekar hon.

– Det är olyckligt, mycket forskning visar att en förskola med hög kvalitet lägger en viktig grund för resten av livet. Forskning i andra länder visar att en bra förskola har positiv påverkan på allt från framtida psykisk hälsa till utbildningsnivå och privatekonomi, säger Lena.

Forskningsöversikten
Forskning i korthet:
Förskolans roll för att främja psykisk hälsa baseras på ett hundratal vetenskapliga källor som kondenserats till en åtta sidor lång populärvetenskaplig skrift.

Skriften kan laddas ner som pdf eller beställas i tryckt format på forte.se.

LENA ALMQVIST professor i psykologi vid Mälardalens universitet

EVA BJÖRCK professor i specialpedagogik vid Jönköping University

Skillnader i socioekonomisk bakgrund

Förskolan ska lägga grunden för ett livslångt lärande i en verksamhet som är rolig, trygg och lärorik. Den allmänna och avgiftsfria förskolan samt maxtaxan gör att Sverige har en förhållandevis hög inskrivningsgrad i förskolan oavsett barns socioekonomiska bakgrund. Trots detta är det ett något lägre deltagande bland barn med en mindre gynnsam socioekonomisk bakgrund.

- Bland barn som inte är inskrivna i förskolan är andelen nyinvandrade drygt tre gånger så stor.
- I nästan alla kommuner har föräldrar till inskrivna barn högre inkomst.
- Nio procent av föräldrarna till barn som inte är inskrivna i förskolan har ekonomiskt bistånd, jämfört med tre procent i hela befolkningen
- I de flesta kommunerna har föräldrar till oinskrivna barn lägre utbildningsnivå än föräldrar till inskrivna.

86%
av alla ett- till femåringar i Sverige går i förskolan, det vill säga 513 000 barn

Källa: Sveriges Kommuner och Regioner (2022), Öppna jämförelser - Förskola 2022: Förskolans kompensatoriska roll.

VEM ÄR JAG NU?

Att navigera arbetslivet med demenssjukdom

TEXT *Johanna Aggestam* ILLUSTRATION *Johan Nord*

Många personer med kognitiv sjukdom står inför en oväntad och för tidig avslutning av sina yrkesliv. Bristen på kunskap om demens i arbetslivet, kombinerad med tabun kring ämnet, hindrar ofta möjligheten till anpassningar som skulle kunna möjliggöra en fortsatt yrkesaktivitet.

Forskare vid Karolinska Institutet och Linköpings universitet, ledda av professor Ann-Charlotte Nedlund, utforskar nu dessa hinder och betonar behovet av att öka medvetenheten, bryta fördomar och skapa bättre regelverk för att stödja dem som står mitt i en kognitiv sjukdomsutveckling i arbetslivet.

– Tyvärr är ämnet till viss del tabubelagt, och eftersom man inte riktigt pratar om det blir det också svårt att hitta lösningar, säger hon.

Svenskt Demenscentrum uppskattar att cirka 10 000 personer i Sverige under 65 år är diagnostiserade med demens. Ann-Charlotte är en av forskarna i ett nyligen avslutat Forte-finansierat projekt som har fokuserat på personer som fått kognitiva förändringar mitt i arbetslivet.

– Det är väldigt angeläget att forska på vad demenssjukdom i arbetslivet kan innebära, särskilt då det privata och familjelivet ofta kan komma att blandas in i situationen på arbetsplatsen, säger hon.

En annan anledning till vidare forskning och ökad kunskapsspridning är att allt fler diagnostiseras med kognitiv sjukdom eller mild kognitiv svikt. Det berättar Charlotta Ryd som är arbetsterapeut, forskare och utredare på Stiftelsen Äldrecentrum.

– Fler kommer sannolikt att diagnostiseras tidigt i sjukdomsutvecklingen, kanske till och med innan tydliga symtom uppstått, och då måste det finnas möjlighet att arbeta och försörja sig utifrån egna förutsättningar, säger Charlotta.

Ett tydligt resultat från forskningsprojektets fallstudier var att personerna med kognitiv sjukdom ofta hade begränsat inflytande över sin arbetssituation, mycket på grund av de föreställningar som finns om vem som kan få demens och hur en person med demens är.

– Ofta fanns inte ens möjligheten att utforska förutsättningarna att få vara kvar på arbetet, säger Charlotta, och lägger till att fördomarna märks både på hur arbetstagarna såg på sig själva och hur arbetsgivare och anhöriga såg på dem.

Studiedeltagarna berättar att de också upplevde brist på meningsfull sysselsättning efter att de hade avslutat sin anställning.

– Det infinner sig ett tomrum när det varken finns dagverksamhet eller aktiviteter för yngre. Inaktivitet och avsaknad av rutiner kan leda till både nedstämdhet

”

TYVÄRR ÄR ÄMNET TILL
VISS DEL TABUBELAGT,
OCH EFTERSOM MAN INTE
RIKTIGT PRATAR OM DET
BLIR DET OCKSÅ SVÅRT
ATT HITTA LÖSNINGAR.

ANN-CHARLOTTE NEDLUND

”

INAKTIVITET OCH AVSAKNAD
AV RUTINER KAN LEDA TILL
BÅDE NEDSTÄMDHET OCH
SÄMRE HÄLSA, VILKET JU
DRABBAR BÅDE INDIVIDEN
OCH SAMHÄLLET. CHARLOTTA RYD

och sämre hälsa, vilket ju drabbar både individen och samhället.

Forskarna konstaterade även att socialförsäkrings-systemet, som i huvudsak inriktar sig på att återintegrera människor i arbetslivet, sällan ger stöd till personer med kognitiv sjukdom som fortfarande är aktiva på arbetsmarknaden. För att få stöd från Arbetsförmedlingen är man tvungen att vara inskriven som arbetssökande, och Försäkringskassan saknar modeller för att trappa ner långsamt.

– Kommunikationsproblem med och mellan myndigheter och välfärdsinstitutioner leder till att många får ekonomiska svårigheter. Regelverken jackar inte i varandra och det är ett systemfel, säger Ann-Charlotte.

I intervjuer med berörda tjänstepersoner framgick det att lösningarna var beroende av det handlingsutrymme och engagemang som varje tjänsteperson vid respektive myndighet hade eller valde att utöva.

Man såg också att den internationella lagstiftningen kopplat till mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättningar inte alltid följs. Bland annat finns viss godtycklighet i hur man ser på anpassningar i arbetslivet. Arbetsgivaren har en skyldighet att göra ”skäliga” anpassningar, men vad det innebär är inte specificerat i lag.

– När det gäller anpassningar för kognitiva funktionsnedsättningar så kan det vara upp till arbetsgivaren att avgöra vad som är skäligt, säger Charlotta. Det finns vägledningar för hur arbetsgivare kan erbjuda arbetsmiljöanpassningar, men de används inte i tillräckligt stor utsträckning, menar Ann-Charlotte.

– En del kanske inte vill sluta jobba, medan andra vill det. Oavsett så är det viktigt att det blir ett värdigt avslut och inte med känslan av att förskjutas eller glömmas bort på ett taffligt sätt, säger hon.

I forskningsprojektet framträdde även teknikens roll när de kognitiva förmågorna förändras.

Att använda befintlig teknik som chatthistorik eller bilder på kollegors ansikten i mejlen underlättade studiedeltagarnas arbete när minnet sviktade. Möjligheten till videomöten underlättade också de täta uppföljningar som behövdes.

– Vi har mycket i vår miljö som vi kanske inte är så medvetna om, men som kan användas som verktyg. Där är många väldigt kreativa i att tänka ut vilken teknik man kan använda, säger Ann-Charlotte.

– Ökar vi dessutom kunskapen om kognitiva nedsättningar och demenssjukdomar och sprider goda exempel blir det lättare att hitta lösningar som passar individen, säger Charlotta. ■

ANN-CHARLOTTE NEDLUND
professor vid Linköpings
universitet

CHARLOTTA RYD
arbetsterapeut, forskare
och utredare på Stiftelsen
Äldrecentrum

Vad är kognitiv sjukdom och mild kognitiv svikt?

Demenssjukdomar kallas numera ofta för kognitiv sjukdom, och inkluderar också demenssjukdomar som inte gett de funktionella nedsättningar som gör att man uppfyller kriterierna för demens. Alzheimers sjukdom kan till exempel diagnostiseras innan demens har utvecklats. Mild kognitiv svikt, MCI, är ofta ett förstadium till demens, men inte alltid.

Källa Svenskt Demenscentrum

Forte i Almedalen

Forte är på plats i Visby under Almedalsveckan och bjuder in till seminarier onsdagen den 26 juni. **Håll utkik på forte.se eller följ oss i sociala medier för mer information.**

Ta del av Fortes evenemang

I vårt kalendarium hittar du alla konferenser, seminarier, och övriga event som vi anordnar eller medverkar på. **Läs mer på forte.se/ evenemang**

Ny skrift om äldre och läkemedel

Läkemedel är viktiga för att förlänga liv och ge en bra vardag. Läkemedelsbehandling för äldre är dock en utmaning. Äldre har ofta flera sjukdomar och får många olika läkemedel som kan påverka varandra. Äldre personer är också känsligare än yngre och löper därför högre risk för biverkningar. Allt det ställer krav på vården och andra aktörer som är viktiga

för en trygg och effektiv behandling med läkemedel.

Forte har nu tagit fram en publikation som belyser kunskapsläget på området. **Välkommen att ladda ner eller beställa *Forskning i korthet: Äldre och läkemedel - kunskap och utmaningar* på forte.se**

FORTE TALKS 2024

Den 15 maj bjuder vi in till Forte Talks 2024: Forskning för förändring!

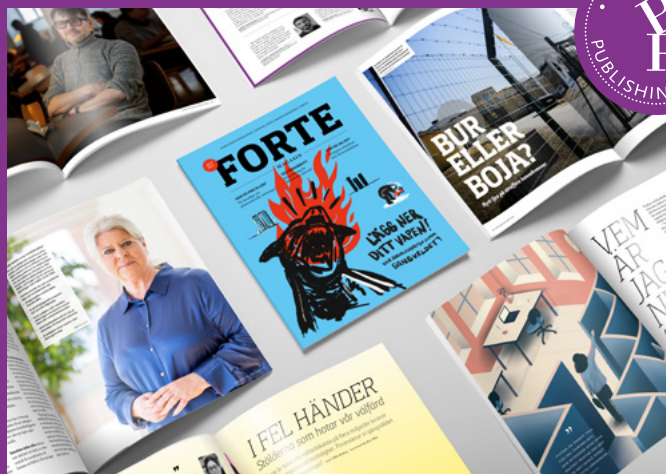
Förebyggande insatser är viktiga för att ge dagens barn och unga bra uppväxtvillkor och motverka utanförskap. På samma sätt behöver vi kloka förändringar i dag för att rusta framtidens arbetskraft och möta behov inom välfärden och omställningen till ett digitalt och mer hållbart samhälle.

Vad kan olika aktörer göra för att ta sig an dessa utmaningar här och nu, och samtidigt arbeta långsiktigt? Hur kan forskning bidra till att identifiera och arbeta med förebyggande arbete som gör skillnad?

Välkommen till Forte Talks 2024, en tvärvetenskaplig mötesplats för forskare, beslutsfattare och dig som arbetar inom hälsa, arbetsliv och välfärd. Delta på plats på Münchenbryggeriet i Stockholm eller digitalt. **Läs mer och anmäl dig på fortetalks.se**

Få den senaste forskningen direkt hem i brevlådan – utan kostnad!

Som prenumerant får du varje nummer av Forte Magasin direkt hem i brevlådan så snart det har lanserats. Magasinet ges ut i två nummer per år, ett på våren och ett på hösten. Missa inte nästa nummer – registrera dig på fortemagasin.se

**LÄGG NER
DITT VAPEN!**

**KAN SOCIALTJÄNSTEN STOPPA
GÄNGVÄLDEN? ←**

I utsatta områden står socialtjänsten inför stora utmaningar i sin kamp för att unga inte ska lockas in i den växande gängkriminaliteten – och för att hjälpa dem som redan är där.

TEXT *Jennie Aquilonius* ILLUSTRATION *Mattias Broberg*

De kriminella gängen finns ständigt närvarande på torgen i de särskilt utsatta områdena i Angered i nordöstra Göteborg. Tongivande personer visar upp sig med fina klockor, bilar och jackor. Alla känner någon som är en del av kriminaliteten.

– Många unga har svårt att klara skolan i dag, framför allt om de kommer från hem med föräldrar som saknar utbildning och förutsättningar att hjälpa dem. Då blir kriminaliteten en lättillgänglig alternativ karriär, säger Andreas Wetterberg, enhetschef för UngAngered, en verksamhet inom socialtjänsten som skraddarsyr insatser för unga som hamnat i kriminalitet

Det viktigaste, enligt honom, är att tidigt identifiera och få kontakt med ungdomar som befinner sig i riskzonen. Problemet är att socialtjänsten kommer in alldeles för sent, först när skola eller polis larmar om att en ungdom redan är inne i kriminaliteten.

– Många föräldrar söker inte hjälp själva, särskilt inte om de är ganska nya i landet, eftersom de inte litar på socialtjänsten utan är rädda att vi ska ta barnen ifrån dem. Det är också vanligt att föräldrar och ungdomar tackar nej till insatser, vilket gör att problemen fortsätter och det tar lång tid innan vi kommer in.

Nyckeln är att bygga relationer och vinna både ungdomarnas och föräldrarnas förtroende, menar han. Det gör personalen på UngAngered genom att samverka med viktiga aktörer i området, som fritidsgårdar, föreningar och skolor.

– Det är här många socialtjänster har gått fel, man har distanserat sig från områdena och satt sig inne på sina kontor. Vi står inför en stor omställning där vi behöver trycka ut socialarbetare på gator och torg, så

som det var för 20–30 år sedan. Vi behöver bli tillgängliga och begripliga för dem som bor där.

Det tar lång tid att vända utvecklingen när någon väl är inne på en brottslig bana och arbetet handlar då om att ge alternativ till kriminaliteten och jobba med missbruk, psykisk ohälsa och neuropsykiatrisk problematik.

– Det är en brant uppförsbacke, men vi ser ändå positiva resultat i många av de här ärendena. När vi lyckas få ungdomarna att lita på oss kommer vi åt drivkrafter som att de flesta ändå vill till det vanliga livet och hitta en plats i samhället, säger Andreas.

Den nationella politiken präglas av en överbudspolitik när det gäller ungdomar och kriminella gäng. Det anser Torbjörn Forkby, professor i socialt arbete vid Linnéuniversitetet. Han har fått finansiering av Forte för att forska om just unga och gängkriminalitet.

– Många förslag handlar om repressiva åtgärder, som att öka tiden i fängelse och att fler personer ska

få fängelsestraff. Det finns en desperation från politiskt håll över att man inte riktigt vet vad man ska göra för att komma åt situationen, säger han.

Risken med ett för stort fokus på repressiva åtgärder, som tvångsvård på SiS-institutioner och fängelse, är enligt honom att situationen kan förvärras. Unga som gör kriminell karriär ser ofta en inlåsning som en statusmarkör.

– Barn och unga kan behöva placeras på institution ibland, men där tränar de sig inte att fungera i sina ordinarie sammanhang. Risken är att avståndet mellan deras värld och den vanliga världen blir större och större.

Liksom Andreas trycker Torbjörn på vikten av tidiga socialpolitiska och sociala insatser som stärker barn och ungas förmåga att klara sig i sina vardagliga sammanhang. Socialtjänsten behöver lägga grunden för det förebyggande arbetet tidigt genom att samarbeta med barnavårdscentraler, familjecentraler och förskolan.

– Det har blivit en större politisk öppenhet mot förebyggande arbete på senare tid, som det kommande förslaget om en ny socialtjänstlag där man pratar om en mer förebyggande socialtjänst. Man ser att det inte räcker att bara öka fängelsetiden.

Samspelet mellan nationell politisk nivå och socialarbetarnas lokala verklighet är sällan spikrak, förklarar Torbjörn. Det går ofta genom rådgivande organ som Socialstyrelsen och Brottsförebyggande rådet, som erbjuder råd och evidensbaserade arbetsmodeller. Ofta går dessa ut på att kartlägga och analysera problem, planera och genomföra interventioner samt följa upp insatser. Men även om modellerna verkar rimliga är de ofta svåra att genomföra i praktiken.

– De kan fungera när du har ett väl avgränsat problem, som en familj som vill ha en viss typ av behandling. Men de är inte till mycket hjälp när det handlar om att jobba övergripande med hela områden och komplexa, multikulturella sammanhang där det krävs en stor förmåga att läsa av situationen.

En viktig nyckel för att komma åt ungdomskriminaliteten är att forskningen och socialtjänsten börjar samarbeta mer, menar han. Forskare behöver finnas med redan från planeringsstadiet för att tillsammans med socialarbetarna titta på varje utsatt område; hur ser situationen ut just här? Hur kan man adressera problemen, jobba systematiskt och följa upp arbetet?

– Vi vet en del om gängkriminaliteten, men inte tillräckligt. Vi måste närma oss de här frågorna med inställningen att vi behöver lära oss mer under själva arbetet.

Michael Tärnfalk, lektor i socialt arbete, utredde på regeringens uppdrag socionomprogrammet och hur socionomer ska bli bättre på att förebygga och hantera ungdomskriminalitet. Utredningen redovisades för regeringen i mars. Michael menar att socialtjänsten till stor del saknar kompetens för att möta den grova kriminalitet som växt fram bland barn och unga de senaste 10–20 åren.

– De flesta socionomstudenter kan i princip gå igenom utbildningen utan att ha läst någonting om ungdomskriminalitet. Det har knappt utvecklats någon forskning i socialt arbete på området, vilket gör att den undervisning som finns inte har mycket kunskap att vila på, säger han.

Det behövs både mer kunskap på grundutbildningen och möjligheter till specialisering, fortsätter Michael. Studenterna måste till exempel lära sig mer om juridik och hur det kan användas som verktyg i det sociala arbetet. Utbildningen saknar också inslag om hur man kan jobba framgångsrikt med barn och unga som placerats i samhällsvård. Han vill även se mer kriminologi, bland annat om hur unga lagöverträdare fungerar och om deras egna val och ansvar.

– I Sverige utbildas socionomer vanligtvis i att se ungas val av brottslighet som ”socioekonomiska faktorer”. Det blir en enögd tolkningsram och det finns ingen unge i världen som går att behandla utifrån ”socioekonomiska faktorer”, all framgångsrik behandling bygger på att föräldrar och ungdomen själv vill delta.

Dagens lagstiftning är också naiv, fortsätter han. Den bygger till stor del på frivilliga insatser, är inriktad på barns behov och utgår från att unga vill ta emot hjälpen när socialtjänsten griper in, vilket grovt kriminella ungdomar vanligtvis inte vill, enligt Michael, utan de tackar nej till insatserna.

– Lagstiftningen är inte konstruerad för den situation vi har i dag där 15-åriga kontraktsmördare tar på sig uppdrag att skjuta ihjäl någon. Då kan man inte bara prata om att man behöver skydda det enskilda barnet, det vill säga kontraktsmördaren, utan vi måste också skydda samhället.

”

Många politiska utspel har handlat om repressiva åtgärder där människor som bor i våra områden pekats ut som problem som inte riktigt är en del av samhället.

FOTO Mai Engström

ANDREAS WETTERBERG
enhetschef för UngÅgered,
Göteborgs stad

”

Det finns en desperation från politiskt håll över att man inte riktigt vet vad man ska göra för att komma åt situationen.

FOTO Linnéuniversitetet

TORBJÖRN FORKBY
professor i socialt arbete
vid Linnéuniversitetet

”

Lagstiftningen är inte konstruerad för den situation vi har i dag där 15-åriga kontraktsmördare tar på sig uppdrag att skjuta ihjäl någon.

FOTO Mikael Wållstedt

MICHAEL TÄRNFALK
lektor i socialt arbete vid
Uppsala universitet och
särskild utredare i den
statliga utredningen om
hur socionomutbildningen
bättre ska förbereda för
brottsförebyggande arbete

Andreas på UngAngered upplever att den nationella politiken snarare motverkar än hjälper socialtjänstens arbete, och understryker att det är avgörande att fokusera på ungdomarnas framgång i skolan för att bryta denna negativa trend.

– Om man säger att man ska göra något åt gängkriminaliteten och att nyrekryteringen är det viktigaste, hur kan man då samtidigt dra ner resurserna till skolan?

Politiska beslut om resursfördelning har direkta konsekvenser för samhällets förmåga att hantera och förebygga problem som gängkriminalitet.

– Många politiska utspel har handlat om repressiva åtgärder där människor som bor i våra områden pekats ut som problem som inte riktigt är en del av samhället. Då blir vägen till att välja att ställa sig utanför samhället kort, avslutar Andreas. ■

KAMPEN MOT GÄNGKRIMINALITET

EN SVÅR DANS MELLAN POLITIK, SOCIALT ARBETE OCH FORSKNING

Socialtjänsten står inför betydande utmaningar i arbetet mot ungdomskriminaliteten, särskilt i utsatta områden som Angered i nordöstra Göteborg. Många är överens om vikten av förebyggande arbete, tidiga insatser, relationsbyggande och samverkan mellan socialtjänsten och andra myndigheter för att nå ungdomar i riskzonen.

Men när det gäller lösningar för dem som redan befinner sig inne i gängkriminaliteten går åsikterna isär.

Forskaren och utredaren Michael Tärnfalk menar att socionomprogrammet behöver förändras för att socionomer ska bli bättre på att hantera ungdomskriminalitet och att ansvaret för grovt kriminella ungdomar behöver flyttas från socialtjänsten till exempelvis Kriminalvården.

Enhetschefen Andreas Wetterberg anser att socialtjänsten snarare behöver omorganiseras för att kunna arbeta mer effektivt och ta ett helhetsgrepp om unga i riskzonen och deras familjer.

Forskaren Torbjörn Forkby poängterar vikten av att balansera straffrättsliga insatser med förebyggande åtgärder och att socialarbetare och forskare behöver samarbeta nära varandra för att få mer kunskap om hur vi kan bryta den onda cirkeln av gängkriminalitet.

En nationell plattform för forskning inom socialtjänsten

Fortes forskningsprogram för tillämpad välfärdsforskning utgör en nationell plattform för att stärka och fördjupa forskningen inom socialtjänsten. "Den forskning vi finansierar ska vara direkt relevant för praktiken", säger Teresia Weinberg, programansvarig på Forte.

TEXT *Michelle Bornestad*

Socialtjänsten har en viktig funktion i välfärdsystemet och i vårt samhälle. Varje år får omkring 800 000 personer insatser från kommunernas socialtjänst. Socialsekreterarna möter människor under hela livsloppet som befinner sig i svårigheter och som är i behov av stöd och insatser.

– Mötet mellan socialsekreterarna och de individer som behöver stöd är själva kärnan i verksamheten, och den forskning som vi prioriterar och finansierar ska vara direkt relevant för praktiken, säger Teresia.

Forte fick i uppdrag av regeringen att inrätta ett forskningsprogram för tillämpad välfärdsforskning 2017, och gjorde då ett omfattande arbete med att identifiera och prioritera forskningsbehov.

– Socialtjänsten, forskare, brukarorganisationer, ideella verksamheter, statliga myndigheter och Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) har verkligen hjälpt oss i arbetet med att prioritera kunskapsbehov som är brett förankrade och svarar mot hela socialtjänstens behov, säger Teresia.

Förhoppningen från Fortes sida är även att bidra till att föra forskning och praktik närmare varandra.

– I våra utlysningar ställer vi krav på samverkan, och att forskningen ska vara praktiktäna och utgå från brukares och professionens behov. Det här gör att jag känner mig trygg med att den forskning vi finansierar är relevant för dem som arbetar inom socialtjänsten, säger Teresia.

I arbetet med att prioritera bland kunskapsbehov mejslades åtta områden fram. De är dock relativt

FOTO Rickard L. Eriksson

breda, och inom dem finns utrymme för forskare att i samverkan med praktiken utforma idéer och på det sättet anpassa forskningsfrågorna till en föränderlig omvärld och aktuella utmaningar.

De första forskningsprojekten som fick finansiering från programmet startade 2018 och börjar nu avslutas.

– Jag ser fram emot att ta del av forskningsresultaten från finansierade projekt. Under kommande år ska vi göra vårt bästa för att sprida resultaten från den forskning vi finansierat, avslutar Teresia. ■

Åtta prioriterade forskningsområden

- Effekter av interventioner
- Metoder för att utreda individers behov av insatser
- Socialtjänstens förebyggande arbete och tidiga insatser
- Implementering, förändrings- och förbättringsarbete
- Sammanhållna insatskedjor och samverkan
- Brukarmedverkan/delaktighet
- Digitalisering och välfärdsteknik
- Ideell och privat sektor som utförare av socialtjänstens insatser

Socialtjänstministern om nya socialtjänstlagen:

Ökad tillgänglighet och fokus på förebyggande arbete

Socialtjänsten genomgår en betydande reform genom den nya socialtjänstlagen som träder i kraft 2025. För att åstadkomma verklig förändring krävs en långsiktig omställning, där fokus skiftas mot förebyggande arbete och tidiga insatser. Det är nödvändigt för en långsiktigt hållbar socialtjänst, framhåller socialtjänstminister Camilla Waltersson Grönvall.

TEXT *Michelle Bornestad*

Socialtjänsten behöver utvecklas i takt med samhället för att erbjuda rätt stöd, och samtidigt ställa om och införa nya arbetssätt. Verksamheterna behöver också bli mer lättillgängliga, säger Camilla. I praktiken kan det till exempel handla om att socialtjänsten erbjuder nya former av öppna verksamheter eller andra lättillgängliga verksamheter. Det kan även handla om att bredda socialtjänstens uppsökande verksamhet.

– Trösklarna till socialtjänsten ska sänkas. Därtill kommer det ställas krav på att socialtjänstens insatser utgår från vetenskap och beprövad erfarenhet, säger hon.

Lagen är en så kallad ramlag, som ger varje kommun stora möjligheter att utforma sin verksamhet efter skiftande behov. Insatser

ska utformas i samråd med varje individ för att säkerställa att deras rättigheter tillgodoses.

Den nya lagen inkluderar även en annan betydande och välkomnad aspekt, nämligen att socialtjänsten ges möjlighet att erbjuda insatser utan individuell behovsprövning. Det innebär att den som har problem ska kunna gå direkt till en utförare och få hjälp.

Tanken är att det ska göra det lättare för exempelvis barn och unga som utsätts för våld och hedersförtryck, kvinnor som utsätts för mäns våld, män som slår kvinnor och personer med missbruk eller kriminell livsstil att söka och få hjälp snabbt.

– Dessutom har vi föreslagit bestämmelser för att tydliggöra socialtjänstens brottsförebyggande ansvar i den nya lagen, säger Camilla.

Samarbete mellan olika sektorer, som sjukvård och skola, är redan centralt för socialtjänsten och kommer att förbli så. Den nya lagen är inriktad på att stärka samarbetet genom ett ökat fokus på att förstå individens behov och situation som helhet.

Regeringen kommer att presentera den nya lagen under 2024, och det är troligt att den kommer att träda i kraft den 1 juli 2025.

Införandet innebär en omfattande omställning som förväntas pågå under flera år.

”

ÄVEN SOCIALSTYRELSEN SKA PLANERA FÖR NATIONELLA KOMPETENSHÖJANDE INSATSER FÖR ATT STÖTTA I OMSTÄLLNINGEN.

För att stödja och underlätta för kommunerna under omställningsperioden har regeringen beslutat att avsätta åtta miljarder kronor fram till 2028. Denna ekonomiska satsning syftar till att säkerställa att kommunerna har resurser och stöd för att genomföra nödvändiga Anpassningar och möta de utmaningar som den nya lagen kan medföra.

– Regeringen har beslutat om statsbidrag till kommunerna i form av en bemannings- och kompetenssatsning, och en fyraårig överenskommelse med SKR som får i uppdrag att stödja kommunerna. Även Socialstyrelsen ska planera för nationella kompetenshöjande insatser för att stötta i omställningen, säger Camilla. ■

Varför behövs en ny socialtjänstlag?

För att socialtjänsten ska kunna möta nutida samhällsutmaningar med träffsäkra insatser och en effektiv resursanvändning behöver socialtjänstlagen och socialtjänsten reformeras. Den nuvarande socialtjänstlagen är från 2002, och bygger i sin tur på socialtjänstlagen som trädde i kraft 1982.

I korthet innebär den nya socialtjänstlagen att socialtjänsten ska:

- **främja jämlika och jämställda levnadsvillkor**
- **ha ett förebyggande perspektiv och vara lätt tillgänglig**
- **ha en tydligare roll i samhällsplaneringen och planera insatser inom alla verksamhetsområden**
- **vara kunskapsbaserad och vila på vetenskap och beprövad erfarenhet**
- **få möjlighet att ge insatser utan behovsprövning.**

Källa: Regeringen

I FEL HÄNDER

Stölderna som hotar vår välfärd

Varje år töms vår välfärdskassa på flera miljarder kronor genom organiserad brottslighet. Finansierar vi gängvåldet med våra skattepengar? TEXT Ebba Arnborg ILLUSTRATÖR Kati Mets

Det rinner många miljarder kronor ur statsapparaten i form av offentliga medel och skattepengar som hamnar i fel händer. Det konstaterar Alberto Chrysoulakis, doktor i kriminologi och universitetsadjunkt vid Malmö universitet.

– Även om inte allt behöver vara kopplat till kriminella nätverk, kan man förvänta sig att en viss del är det, säger han.

De svenska institutionerna har visat sig vara sårbara för infiltration, korruption och välfärdsbedrägerier, och myndigheter beskriver den organiserade brottsligheten som ett hot mot systemen. Det framhåller Carina Gunnarson, docent i statskunskap vid Totalförsvarets forskningsinstitut.

– Välfärdssektorn är ett område där vi vet att det försvinner mycket pengar.

Ekonomistyrningsverket uppskattade svinnet till följd av felaktiga utbetalningar 2021 till mellan 13–16 miljarder kronor. Det är väldigt mycket pengar som försvinner, helt klart, men det är svårt att bedöma det exakta beloppet.

Välfärdsbrott kan handla om att företag manipulerar inrapporterade tidsscheman, eller påstår att de gett stödinsatser till personer som inte fått det, berättar Carina. Det kan röra sig om bidrag som felaktigt betalas ut, men även om infiltration, korruption och subtila påtryckningar.

– Det behöver inte nödvändigtvis framföras hot, det kan handla om vänskapstjänster, gentjänster eller erbjudanden om fördelar, säger hon.

”

Det behöver inte nödvändigtvis framföras hot, det kan handla om vänskapstjänster, gentjänster eller erbjudanden om fördelar.

CARINA GUNNARSON

CARINA GUNNARSON
docent i statskunskap
vid Totalförsvarets
forskningsinstitut

Hur har det blivit så här? En faktor är att vi i Sverige avsätter väldigt mycket pengar till välfärden, lyfter Carina. Hon framhåller också att förändringarna i välfärdssystemen, och införandet av lagen om valfrihetssystem (LOV) där privata företag spelar en större roll, har ökat sårbarheten för kommuner och regioner.

– Det har skapat möjligheter att starta upp välfärdsföretag, även för oseriösa aktörer. Reformen är generellt en riskfaktor för korruption, och här har vi genomfört en sådan utan att utveckla kontrollsystemen tillräckligt mycket, säger hon.

Alberto Chrysoulakis vid Malmö universitet är intresserad av att undersöka sambandet mellan välfärdsbrott och vålds- och narkotikabrottslighet. I det Forte-finansierade forskningsprojektet *Projekt Omega* ska han analysera data från

domar och förundersökningar där krypterade appar och chattar använts.

– På så sätt kan man få en unik inblick i informationsflödet inom kriminella nätverk, säger Alberto. Är bedrägerier och välfärdsbrott en form av inkomst till de kriminella nätverken? Begår individer inom nätverken en viss typ av brott, eller är de generalister som begår olika typer av brott?

Förhoppningen är att kunna bidra till utvecklingen av effektivare strategier för att förebygga denna typ av brottslighet.

– Hur kan vi skraddarsy brottsförebyggande åtgärder? Om vi finner att dessa brott kräver en sorts möjliggörare som kanske inte själv är kriminellt belastad men som rör sig i gräzonen, hur kan vi arbeta för att identifiera, motverka och avskräcka där? Om personer med stort våldskapital är svåra att döma eller lagföra kopplat till våld, kan det i stället finnas ingångar via ekonomisk brottslighet?

Kostnaden för välfärdsbrott är högre än enbart de stora summor som försvinner ur statskassan. Det finns också en risk att den här typen av brott leder till att förtroendet för staten undermineras på sikt, menar både Carina

”

Välfärdsbrottslighet är ett hot mot demokratin eftersom skattepengar inte går till avsett ändamål. Det här kan skapa stora problem för tilliten till institutioner och samhället på sikt.

ALBERTO CHRYSOULAKIS

Foto: David Schmölker / Malmö Universitet

ALBERTO CHRYSOULAKIS
doktor i kriminologi och
universitetsadjunkt vid
Malmö universitet

och Alberto. Uppfattas inte procedurerna som rättvisa och förutsägbara så kan tilliten gå förlorad.

– Välfärdsbrottslighet är ett hot mot demokratin eftersom skattepengar inte går till avsett ändamål. Det här kan skapa stora problem för tilliten till institutioner och samhället på sikt, säger Alberto.

Samtidigt går utvecklingen att vända, framhåller Carina – men det krävs hårt arbete.

– Vi behöver ha resurser och rätt arbetsmetoder, och samarbete mellan olika myndigheter. Från politisk nivå behöver man ta ansvar, och de kommuner som ännu inte har de här problemen bör vara beredda på signaler, som till exempel stegrande kostnader för försörjningsstöd. Lärdomen är att agera i tid, innan det har gått för långt, säger hon. ■

Vad är välfärdsbrott?

Välfärdsbrott är när personer, företag eller andra aktörer utnyttjar välfärdssystemen för egen vinning. Det kan till exempel handla om att enskilda personer beviljas bistånd på felaktig grund, genom att lämna uppgifter som inte är korrekta. Det kan också handla om brott som begås av företag eller andra aktörer inom ramen för offentliga upphandlingar.

Ekonomistyrningsverket, ESV, bedömer att den totala omfattningen av felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen år 2021 uppgick till 13-16 miljarder kronor, vilket motsvarar runt två procent av de totala utbetalningarna.

De ersättningar som resulterar i störst felaktiga utbetalningar i kronor räknat är:

- *assistansersättning (1,1-2,9 miljarder kronor)*
- *sjukpenning (1,7-2,6 miljarder kronor)*
- *lönebidrag (0,9-1,8 miljarder kronor)*
- *tillfällig föräldrapenning (1,3-1,5 miljarder kronor)*

Källa ESV (2022). Målet att minska de felaktiga utbetalningarna från välfärdssystemen.

Utbetalningsmyndigheten

Den 1 januari 2024 inledde Utbetalningsmyndigheten sin verksamhet. Myndighetens uppdrag är att upptäcka, förhindra och förebygga felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen. Det kan exempelvis handla om att minska välfärdsbrott och felaktiga utbetalningar med koppling till organiserad brottslighet.

En annan uppgift är att ansvara för utbetalningar från statliga myndigheter som Arbetsförmedlingen, Centrala studiestödsnämnden, Försäkringskassan, Pensionsmyndigheten och Skatteverket.

Källa ubm.se.

Kontrollnummer		11	12	100
Beförordningsnummer				
År	Period	Antal	Medel	Summa
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				
18				
19				
20				
21				
22				
23				
24				
25				
26				
27				
28				
29				
30				
31				
SUMMA				
Utbetalningsmyndigheten				
Arbetsförmedlingen				
Centrala studiestödsnämnden				
Försäkringskassan				
Pensionsmyndigheten				
Skatteverket				

Desinformationskampanjen som utmanar socialtjänsten

De som jobbar inom socialtjänsten drivs av att hjälpa människor som befinner sig i utsatta situationer, och i det arbetet ingår att bemöta upprörda känslor och ilska. Det är varken någonting konstigt eller nytt, och socialtjänstens medarbetare är vana att möta detta. Men det är helt oacceptabelt att socialtjänstens personal hotas och till och med utsätts för våld. Sveriges kommuner vittnar om hur socialtjänstens personal kränks och trakasseras, både digitalt via sms, mejl och i sociala medier, men också öga mot öga.

De senaste åren har situationen förvärrats. Senhösten 2021 drog den så kallade LVU-kampanjen igång – det som Försvarshögskolan har kallat den största påverkanskampanj som någonsin riktats mot Sverige.

Att vara föremål för en massiv, systematisk förtalskampanj är någonting nytt.

LVU-kampanjen grundar sig i det felaktiga påståendet att svenska staten, med socialtjänsten i spetsen, kidnappar i synnerhet muslimska barn med hjälp av omhändertaganden enligt lagen om vård av unga, LVU. Desinformationen fick snabbt internationell spridning, både via upprörda föräldrar i sociala medier och via diverse illasinnade utländska aktörer.

Detta ledde till att socialtjänster och kommuner fick utstå än fler hot – ibland om regelrätta terrorattentat. Allvaret i detta kan inte överdrivas. Det drabbar inte bara medarbetare, chefer och förtroendevalda, utan också dem som är i behov av stöd och hjälp från socialtjänsten. Rädslan för socialtjänsten breder ut sig allt mer och har i och med LVU-kampanjen tagit sig helt nya uttryck; nu hör vi om hur nyblivna föräldrar frågar om socialtjänsten ska ta deras barn. Detta är djupt sorgligt.

LVU-kampanjen pågår fortfarande, om än med lägre intensitet. Tillitsskadan mot svenska myndigheter och särskilt socialtjänsten kommer ta tid att reparera.

Vi på SKR arbetar hårt för att motverka socialtjänstpersonalens utsatthet. När LVU-kampanjen pågick som värst efterlyste vi flera åtgärder från regeringen, till exempel stärkt straffrättsligt skydd för personal inom samhällsnyttiga funktioner, möjlighet att skydda enskilda medarbetares namn vid beslut och att se över möjligheten att införa otillåten påverkan som en ny brottsrubricering. Några av förslagen har regeringen infört, några utreds, och några återstår.

Men vi ser även behov av forskning på området. Sverige

har på bara ett par årtionden genomgått en stor demografisk förändring. I dag är över två miljoner människor, tjugo procent av befolkningen, utrikesfödda. Det förändrar såklart både personalgrupper och vilka brukare socialtjänsten möter. Värderingsmedvetenhet framträder som ett nytt kunskapsområde. För att stötta socialtjänsten i detta svåra arbete ser vi att det finns behov av forskning om hur tillit skapas och bibehålls över tid, både mellan medmänniskor och mellan invånare och det offentliga.

Vi ser också behov av forskning om hur tilliten till socialtjänsten har påverkats av LVU-kampanjen och vilka konsekvenser det har fått för barn och familjer kopplat till segregation, geografi, kön, etnicitet och socioekonomi – och även hur den påverkar personalen och yrkets attraktivitet.

Kort sagt: Forskningen har här en mycket viktig roll att spela i skapandet och upprätthållandet av tilliten till det sociala arbetet i Sverige. ■

ÅSA FURÉN-THULIN *chef för socialtjänstfrågor på Sveriges Kommuner och Regioner (SKR)*

FOTO: HANS ALM

”

RÄDSLAN FÖR SOCIALTJÄNSTEN BREDER UT SIG ALLT MER OCH HAR I OCH MED LVU-KAMPANJEN TAGIT SIG HELT NYA UTTRYCK; NU HÖR VI OM HUR NYBLIVNA FÖRÄLDRAR FRÅGAR OM SOCIALTJÄNSTEN SKA TA DERAS BARN. DETTA ÄR DJUPT SORGLIGT.

ÅSA FURÉN-THULIN

Nadim Ghazale vill satsa på socialtjänsten och fler trygga vuxna

Polisen Nadim Ghazale efterlyser betydande investeringar i brottsförebyggande åtgärder. Han lämnar nu polisen för att axla rollen som verksamhetschef för Nattvandring.nu, en organisation som mobiliserar över 60 000 frivilliga vuxna.

TEXT *Eva Annell*

Det är svårare att vara polis i dag än för tio-tjugo år sedan. Det anser Nadim Ghazale som arbetat som polis i Borås i sjutton år.

– Både poliser och socialsekreterare möter nu familjer, barn och unga i extrem utsatthet och med extremt våldskapital.

Själv har han haft flera olika roller inom polisen, bland annat har han arbetat operativt ute på gatan. Han har mött ilska och frustration, men sluppit allvarliga hot.

– Så länge vi agerar proportionerligt och inte kränker någon brukar det inte bli hotfullt, inte ens när vi tar kriminella med stora mängder vapen eller narkotika.

Han framhåller att strategin inte fungerar i alla lägen. Att det finns poliser på andra håll som arbetar precis så, men ändå hamnar i svåra situationer.

– Dessutom är det svårt att göra allting helt korrekt i skarpa lägen.

De senaste åren har han varit kommunpolis och arbetat

övergripande mot kriminalitet, i samarbete med bland andra socialtjänstens medarbetare.

”

JAG VILL FORTFARANDE FÖRSVARA TRYGGHETEN OCH DEMOKRATIN, INTE MINST FÖR MINA BARNES SKULL.

Han upplever att socialsekreterarna ofta har bättre kontakt med klienterna än poliserna har, kanske för att deras verksamhet bygger på frivillighet.

– Men de gånger socialtjänsten faktiskt arbetar med tvång, som vid omhändertagande av barn, kan socialsekreterarna få det värre än polisen. De har det extra kämpigt nu, efter desinformationskampanjen om att socialtjänsten agerar godtyckligt och rasistiskt.

När Nadim var ung träffade han en polis som sa att polisen behövde människor som han, med fler språk och annan bakgrund.

– Jag blev polis för att jag kände mig välkommen hos polisen. Dessutom ville jag ge något tillbaka till Sverige som gett mig mycket som jag saknade som barn i Libanon. Jag vill fortfarande försvara tryggheten och demokratin, inte minst för mina barns skull.

Han har ofta fått användning av sitt modersmål arabiska.

– Jag har brunnit för att möta vanliga medborgare, skapa förtroende och förklara hur polisen jobbar.

För att komma till rätta med gängkriminaliteten vill han se ett helt batteri av förebyggande åtgärder.

– Kriminalitet handlar om sannolikhet. Ju fler riskfaktorer du växer upp med som barn, desto större sannolikhet att du blir kriminell.

Han önskar åtgärder som förbättrad skola, mer resurser till föreningar som fångar upp barn och ungdomar på fritiden, ökat föräldrastöd samt mer resurser och nya verktyg till socialtjänsten.

– Det är stora samhälleliga frågor som kräver mycket av beslutsfattarna. Att besluta om repressiva åtgärder som längre straff är lättare

foto Maria Östlin

för dem och det är därför de riktar in sig på det. Visst är det bra om vissa individer försvinner från gatan under lång tid, men vi behöver preventiva åtgärder också. Vi behöver förstå vad som skapar kriminalitet och börja där.

Även inom polisen kan ändringar behövas. Nadim skulle gärna se forskning på om bytet från kvarterspolis till områdespolis verkligen var lyckat.

– Kvarterspoliserna var väldigt lokala, stannade i ett område och hade sin station där. Områdes-

polisen gör ett fantastiskt jobb, men de följer de kriminella och rör sig över större områden. Då hinner de inte synas och skapa förtroende lokalt.

Under 2024 är Nadim tjänstledig från polisen för att arbeta som verksamhetschef för den ideella organisationen Nattvandring.nu. Den samlar 60 000 vuxna som uppehåller sig där barn och ungdomar samlas på dagar, kvällar och nätter.

– Att prova något nytt ska bli roligt och jag brinner för verksamheten. Det finns alldeles för många miljöer utan vuxna i dag. Forskning visar att vuxnas närvaro ökar tryggheten och minskar sannolikheten för brott. ■

HAR DU PMS ELLER?

Upp till en tredjedel av alla kvinnor i fertil ålder lider av så pass allvarliga premenstruella störningar att det påverkar deras arbetsliv, relationer och långsiktiga hälsa. En unik svensk studie vill höja medvetenheten om detta utforskade område.

TEXT *Rakel Lennartsson*

ILLUSTRATION *Marie Tillman*

Premenstruella störningar drabbar väldigt många kvinnor, men är underdiagnostiserade och fortfarande tämligen utforskade tillstånd. Det beror på att de ofta faller mellan stolarna, förklarar Donghao Lu, forskare vid Karolinska Institutet och ansvarig för studien *Påverkan av premenstruella störningar på kvinnors hälsa och arbetsliv*. Premenstruella störningar, förkortat PMD (premenstrual disorders) innefattar PMS, premenstruellt syndrom, och PMDS, premenstruellt dysforiskt syndrom.

– PMD ligger i gränslandet mellan biologi och psykologi, vilket gör att gynekologer skickar patienterna till psykiatri och psykiatri skickar dem till gynekologen och ingen har den fulla bilden, säger Donghao.

Men nu lägger hans forskning nya pusselbitar till förståelsen av PMD. Bland annat genom att använda det svenska patientregistret, vilket gör det möjligt att följa patienter över tid. Datan, som är anonymiserad,

kommer från patientjournaler från både specialist-sjukvården och primärvården.

– Vi får veta när kvinnorna diagnostiserades med PMD och kan sedan följa dem framåt och se vad som händer med deras hälsa.

Eftersom PMD är underdiagnostiserade tillstånd kompletterar Donghao registerstudien med data från den stora webbaserade enkätstudien LifeGene där deltagarna under flera år besvarade en massa frågor om sin hälsa, bland annat frågor om symptom under menscykeln. Av svaren kan man utläsa att långt fler kvinnor lider av PMD än dem som fått en diagnos.

– Det är svårt att få fram riktigt bra data, men från den bästa vi har kan vi säga att 20–30 procent av kvinnorna i fertil ålder har PMD och cirka 5–8 procent har den allvarliga formen PMDS (premenstruellt dysforiskt syndrom).

Det finns litteratur som menar att siffran är så hög som 70–90 procent, men att ha upplevt symptom under menscykeln är inte detsamma som att ha en sjukdomsbild, förklarar Donghao.

– När vi talar om PMD menar vi så pass allvarliga symptom att det påverkar kvinnornas liv i väsentlig grad.

Exempel på detta är när symptomen påverkar möjligheten att arbeta eller att upprätthålla relationer.

– Vi har inte den fulla bilden ännu, men vi har data som styrker att kvinnor med PMD löper 40 procent större risk att bli sjukskrivna, för utbrändhet, smärtbesvär eller annat.

Eftersom PMD ofta är förknippat med humörsvängningar, ångest eller nedstämdhet kan besvären påverka relationer både på jobbet och hemma. Den aktuella studien har också kunnat visa på en ökad risk för de här kvinnorna att separera från sin partner.

– Betyggande nog har de inte problem att gå in i en ny relation, säger Donghao.

Tidigare forskning har kunnat belägga långsiktiga hälsokonsekvenser av PMD. En amerikansk studie exempelvis visar på ökad risk för högt blodtryck. Det kan i sin tur öka risken för hjärt- och kärlsjukdom, vilket den pågående svenska studien undersöker just nu.

– Om vi kan identifiera de här kvinnorna tidigare och hjälpa dem tidigare kan vi förebygga allvarliga hälsokonsekvenser.

I dagsläget finns ingen behandling som ger hundra-procentigt resultat. Mildare PMD kan behandlas med kostanpassningar, motion och exempelvis yoga. Svårare tillstånd behandlas med antidepressiva så kallade SSRI-preparat, men det fungerar bara i cirka 50 procent av fallen.

FOTO Kristina Ingemarsson / University of Iceland

DONGHAO LU docent
i epidemiologi vid
Karolinska Institutet

– Därför säger jag att medvetandegörande är det viktigaste. Arbetsgivare behöver tillåta anpassningar av arbetet, exempelvis andra typer av arbetsuppgifter eller hemarbete under de dagar som kvinnorna har symptom, säger Donghao. ■

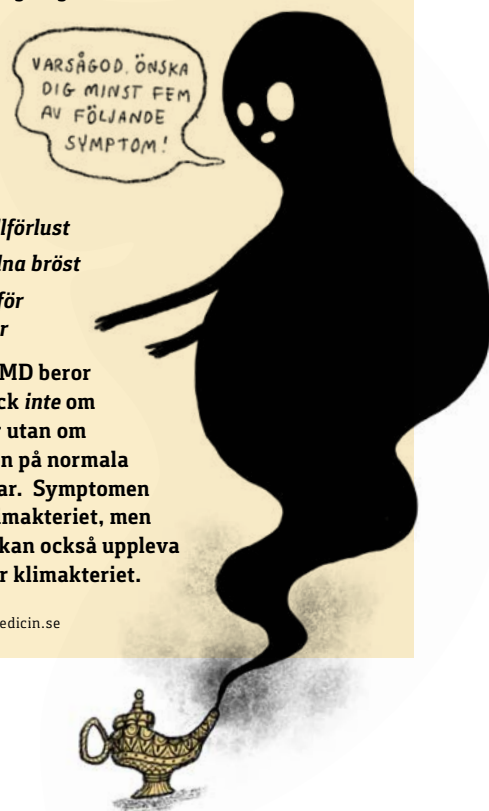
Premenstruella störningar - vad är det?

Premenstruella störningar, förkortat PMD (premenstrual disorders) innefattar PMS, premenstruellt syndrom, och PMDS, premenstruellt dysforiskt syndrom. PMS kan innefatta något eller några av symptomen nedan. För att få diagnosen PMDS måste patienten uppleva minst fem av symptomen, varav minst ett ska vara bland de fyra första.

- Nedstämdhet
- Irritabilitet och lättretlighet
- Oro och ångest
- Snabba humörsvängningar
- Koncentrations-svårigheter
- Trötthet
- Sömnstörning
- Ökad hunger och sötsug
- Känsla av kontrollförlust
- Spända eller svullna bröst
- Minskat intresse för dagliga aktiviteter

Man vet inte vad PMD beror på. Det handlar dock *inte* om hormonrubbingar utan om en onormal reaktion på normala hormonförändringar. Symptomen försvinner efter klimakteriet, men kvinnor med PMD kan också uppleva större besvär under klimakteriet.

Källa 1177.se och internetmedicin.se

När sexualitet blir en
tillgänglighets-
fråga

Att alla människor ska ha rätt till sin egen sexualitet håller nog de flesta med om. Trots det är verkligheten ibland en helt annan för personer med funktionsnedsättning.

TEXT *Ebba Arnborg*

”

Vem vill vara partner då, om man riskerar att bli obetald personlig assistent?

FINN HELLMAN funktionsbinderaktivist

Fördomar, diskriminering, trakasserier och bristande stöd. Det är några av barriärerna som försvårar för personer med funktionsnedsättning att dejta, uttrycka sin sexualitet och bilda familj.

– Många personer med funktionsnedsättningar upplever problem kring de här frågorna och känner sig utestängda och osynliggjorda på olika sätt. Det handlar om mänskliga rättigheter i grund och botten, konstaterar Julia Bahner, docent vid Lunds universitet.

När hon intervjuade personer med funktionsvariationer i det Forte-finansierade forskningsprojektet *Sexualitet – en tillgänglighetsfråga* var berättelserna om hinder många: Att inte få komma in eller ha svårt att befinna sig på uteställen, att bli fördomsfullt bemött och ifrågasatt, att bara bli sedd som en funktionsnedsättning, inte en person. Eller

att i kontakten med socialtjänsten och sjukvården aldrig få frågor om sexualitet och därför aldrig själv våga ta upp ämnet.

Det kunde också handla om att inte få stöd och rutiner för att diskutera sina assistansbehov rörande sexualitet. Eller att på sitt stödboende inte ha möjlighet till ett privatliv och inte få sina relationer respekterade.

– Många gånger finns en föreställning om att individen inte förstår sitt eget bästa. Men man har samma rättighet som andra att bli vuxen även på detta område, rätt att utforska, rätt att ha ett privatliv, säger Julia.

Det här känner Finn Hellman igen. Han är själv blind och deltog i forskningsprojektets

referensgrupp. Han påpekar att hela samhället genomsyras av olika föreställningar om hur personer med funktionsnedsättning lever och borde leva.

– Till exempel är det inte alls ovanligt att få mindre stödinsatser från samhället om man har en partner. Vem vill vara partner då, om man riskerar att bli obetald personlig assistent? Jag vet också

”

Många gånger finns en föreställning om att individen inte förstår sitt eget bästa.

FOTO: Linnéa Bengtson

JULIA BAHNER docent på Socialhögskolan vid Lunds universitet

personer som fått höra att ”jag kan inte gå hem med dig ikväll, för jag vill inte utnyttja dig”. Hur bemöter man det? säger han.

Enligt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning är det ett ansvar för kommuner, regioner och myndigheter att säkerställa tillgänglig information och stöd kring sexualitet och familjebildning. Julia har träffat flera myndigheter och organisationer i syfte att dela och diskutera resultaten, och att stödja myndigheterna med att implementera dem i sitt framtida arbete. Det har bland annat lett till att Folkhälsomyndig-

heten inkluderade personer med funktionsnedsättning som en prioriterad målgrupp i den nya nationella strategin för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter.

Dessutom krävs arbete på samhällsnivå – av oss alla – för att minska fördomar, påpekar Julia. Något Finn håller med om. Debatten hamnar ofta i extremer men fokus kanske borde ligga mer på det vardagliga, påpekar han.

– På spårvagnen när du träffar en person som har en synlig eller osynlig funktionsnedsättning – skulle du kunna tänka dig att ragga på den, eller bli raggad på?

Jag tror att många om de fick svara anonymt skulle säga nej, säger han och tillägger:

– Det här är ju en fråga som ofta hamnar i skymundan och helt osynliggörs. Jag tror att ett sånt här projekt kan vara ett litet steg i rätt riktning och öppna upp för diskussioner, och om det leder till förändring vore ju det fantastiskt.

■

Kartläggning av sexuell hälsa

Funktionsrätt Sverige och RFSU har kartlagt den sexuella hälsan hos personer med funktionsnedsättningar och kroniska sjukdomar. Julia Bahner deltog i projektet. I rapporten *”Vill du ligga med mig då?”* från 2021 presenteras resultat från två olika enkätundersökningar med totalt cirka 2 300 svarande.

Källa RFSU och Funktionsrätt Sverige (2022). *”Vill du ligga med mig då?”*.

Oro kring föräldraskap

Vissa upplever påtryckningar från andra att avstå från att bli förälder eller att omgivningen förutsätter att man som person med funktionsnedsättning eller kronisk sjukdom inte ska vilja ha barn. Många av de svarande uttrycker också rädslor kring till exempel hur den egna kroppen ska klara en graviditet, hur bemötandet ska bli inom vården eller att barnet ska ärva ens tillstånd.

Utsatthet för sexuellt våld

Drygt hälften har erfarenhet av sexuella trakasserier och andra sexuella övergrepp såsom att bli rörd eller röra någon annans kropp på ett sexuellt sätt och motens vilja. Det tyder på att det finns större utsatthet för sexuellt våld jämfört med totalpopulationen.

Endast **2 av 5** bedömer sin sexuella hälsa som god

Bristande sexuell hälsa

Drygt hälften upplever att funktionsnedsättningen påverkar deras sexualitet negativt, särskilt personer med nedsatt rörelseförmåga eller kronisk sjukdom. Av dem med nedsatt rörelseförmåga uppger 79 procent att sexualiteten påverkas negativt, och 73 procent av dem med kronisk sjukdom.

Begränsas av familj och nära omgivning

Många känner sig begränsade av sin familj eller nära omgivning när det kommer till att välja kärleksrelation och partner. Det är vanligast bland personer med intellektuell funktionsnedsättning – hela 39 procent upplever sig begränsade av sin nära omgivning.

Avsexualiseras av samhället

Många upplever att de infantiliseras och avsexualiseras av omgivningen. Flera vittnar om att de möts av uppfattningen att personer med kronisk sjukdom eller funktionsnedsättning inte har någon sexualitet. Särskilt äldre personer svarar att deras sexliv inte ses som intressant, varken för vården eller av samhället.

ARBETA MINDRE, LEV MER?

Alla är inte överens om att det är värt att arbeta 40 timmar i veckan. För vissa ger en ökad fritid tillräckligt med fördelar för att vilja jobba deltid trots minskad lön. Men vilka de exakta konsekvenserna blir för individ och samhälle återstår att ta reda på. TEXT Thomas Wedérus ILLUSTRATION Ella Jax

I ett nytt forskningsprojekt strävar forskarna efter att fördjupa vår förståelse för hur arbetstagare påverkas när de aktivt väljer att minska sin arbetstid. Projektledaren Mimmi Barmark, universitetslektor och studierektor på Sociologiska institutionen vid Lunds universitet, ser det frivilliga deltidarbetet som ett viktigt forskningsämne. Resultaten från studien kan utgöra en grund för att forma morgondagens arbetsliv på ett mer hållbart sätt. Det räcker med att ta en titt omkring sig i vårt samhälle för att se dess potentiella relevans, menar hon.

– Dels är den arbetsrelaterade psykiska ohälsan ett stort problem, med stress och utbrändhet. Många mår väldigt dåligt. Dels lever vi i en del av världen där överkonsumtion bidrar till att förstöra planeten. Det är förstås lockande att tänka att frivilligt deltidarbete skulle

kunna vara en del av lösningen på båda dessa problem.

Forskningsprojektet handlar inte om att utröna huruvida deltidarbete är bra eller dåligt. Verkligheten är mer komplicerad än så, påpekar Mimmi. Mer fritid låter naturligtvis lockande för många, men det är inte alla som är i behov av det, och beroende på yrkets lönenivå är det inte alla som skulle ha råd med det heller.

– Vi utgår från att det beror på många saker, ekonomisk sits, familjesituation med mera. Frågan är snarare vilka individer som kan gynnas av det och på vilka sätt, säger Mimmi.

En faktor som också spelar in är hur man ser på livet och vilken betydelse man vill att ens jobb ska ha.

– Det verkar som att särskilt den yngre generationen har andra värderingar när det gäller arbete och

balansen mellan jobb och fritid. De vill inte definieras av sina jobb, och värdesätter till exempel flexibla arbetstimmar och möjligheten att jobba hemifrån.

”

Det verkar som att särskilt den yngre generationen har andra värderingar när det gäller arbete och balansen mellan jobb och fritid.

MIMMI BARMARK

Sedan lagen om 40 timmars arbetsvecka infördes 1973 har flera förslag om sänkt generell normalarbetstid lagts fram från olika håll, till exempel 35 timmars arbetsvecka eller sex timmars arbetsdag. Men även om dessa idéer är besläktade skiljer de

sig åt på flera sätt från individuellt och frivilligt valt deltidarbete.

– Om alla går ner i tid så blir ingen avvikande som väljer att självmant göra det, deltidarbete missar inget av det sociala på arbetsplatsen och arbetsgivaren står här för kostnaden. Det finns egentligen inga direkta nackdelar för arbetstagaren i den situationen. De blir mer utvilade, får mer tid över till fritidsaktiviteter och att umgås med sina barn samtidigt som de bibehåller sin lön, säger Mimmi.

När det gäller frivilligt deltidarbete är det i stället arbetstagaren som får betala för beslutet att gå ner i tid, både i lön – vilket även medför lägre pension – och att gå emot normen och vara avvikande på jobbet. Den som går ner i tid med 20 procent missar trots allt lika mycket av de sociala interaktionerna med kollegorna, vilket kan leda till en känsla av utanförskap. Beroende på arbete kan en arbetstidsförkortning också innebära att man bara får mer att göra på mindre tid, vilket skapar mer stress.

Jörgen Larsson, sociolog och senior forskare vid Chalmers tekniska högskola, har gjort flera studier på ämnet. Studierna tog avstamp

i Göteborgs stads beslut 2015 om att införa en utvidgad deltid rätt för sina anställda, det vill säga att den lagstadgade rätten för småbarnsföräldrar och studerande utvidgades för att ge även övriga anställda möjligheter att gå ner i arbetstid, oavsett motiv.

”

Bland annat såg man mindre sjukfrånvaro bland dem som gått ner i tid på grund av hälsoskäl. JÖRGEN LARSSON

– De som valde att gå ner i tid kunde delas in i tre kategorier. De som gjorde det av hälsoskäl, för att de inte orkade med heltid. De som gjorde det för att få mer tid till att umgås med sina barn eller till exempel ta hand om sina föräldrar. Och så de som ville ha mer tid över till annat, till fritidsaktiviteter eller att umgås med vänner, säger Jörgen.

Majoriteten av dem som valde att minska sin arbetstid upplevde positiva effekter, inklusive ökad

fritid, ökad energi och förbättrad hälsa. Det var dessutom inte bara arbetstagarna som såg fördelar.

– Även cheferna vi pratade med var positiva. De upplevde visserligen att de behövde pussla en del för att få ihop bemanningen, och det kunde också vara svårt att få till gemensamma möten för alla när folk är borta på

olika tider, men i stort var de positiva. Bland annat såg man mindre sjukfrånvaro bland dem som gått ner i tid på grund av hälsoskäl.

Men det finns fortfarande flera frågetecken gällande hur samhället påverkas i stort av olika former av arbetstidsförkortning. Viktiga områden att belysa är bland annat jämställdhet och konsumtionsmönster, men även samhällsekonomin. Till exempel kan en arbetstidsförkortning leda till minskade samhällskostnader genom att sjukfrånvaron minskar, men samtidigt kan det resultera i en potentiell nedgång i skatteintäkterna på grund av färre totala arbetade timmar. Jörgen framhåller en annan väsentlig frågeställning kring arbetsmarknadens dynamik om utökade deltid rättigheter implementeras på bredare basis:

– Det finns en farhåga om att det skulle kunna leda till brist på arbetskraft, att det helt enkelt inte går att täcka upp för alla som väljer att jobba deltid. Och det kan man ju föreställa sig, särskilt när det gäller till exempel lärare och vårddyrken där det redan nu är svårt att hitta tillräckligt med personal.

FOTO Emma Lind

MIMMI BARMARK
universitetslektor och
studierektor vid Lunds
universitet

FOTO Sara Larsson

JÖRGEN LARSSON sociolog
och senior forskare vid
Chalmers tekniska
högskola

Adhd-läkemedel kopplade till ökad risk för hjärtproblem

Användningen av adhd-läkemedel ökar globalt och många vittnar om en förbättring av sina symptom. Men vilka risker kan medicineringen medföra? Forskare vid Karolinska Institutet har undersökt hälsoriskerna med kort- och långvarig adhd-medicinering och resultaten har väckt uppmärksamhet internationellt.

TEXT *Michelle Bornestad*

Med nationella hälsoregister som bas har Zheng Chang och hans forskarkollegor granskat kopplingen mellan långtidsanvändning av adhd-läkemedel och risken för hjärt- och kärlsjukdomar.

Studiens resultat indikerar en ökad risk för vissa hjärt- och kärlsjukdomar vid längre användning av adhd-läkemedel, särskilt högt blodtryck och artärsjukdomar.

Risken ökar med längre användningstid, och gäller såväl barn och ungdomar som vuxna, både kvinnor och män. Nu har resultaten från denna studie publicerats i den vetenskapliga tidskriften JAMA Psychiatry.

På populationsnivå är riskerna relativt små, och för de allra flesta patienterna är det säkert att ta adhd-läkemedel, berättar Zheng. Det bör även nämnas att Zhengs forskargrupp också publicerat resultat som visar att det finns ett samband mellan adhd-medicinering och lägre risk att dö i förtid. Det gäller framför allt onaturliga dödsorsaker, till exempel överdosering

av alkohol och droger.

På individnivå bör läkare beakta patientens individuella profil i sin helhet, exempelvis hur stora besvär man har kopplat till sin adhd, och väga det mot individuella riskfaktorer för hjärt- och kärlsjukdomar.

– Vi hoppas även på utvecklingen av AI-baserade verktyg som läkare kan använda som beslutsstöd när de väljer behandling, säger Zheng.

Men Zheng betonar vikten av ytterligare forskning för att svara på de återstående frågorna.

– Hur identifierar vi de personer som löper ökad risk för hjärt- och kärlsjukdomar vid användning av adhd-läkemedel? Är den observerade risken kopplad till andra faktorer som användning av antidepressiva läkemedel, livsstilsfaktorer och BMI?

Över hälften av dem som använder adhd-läkemedel fortsätter med behandlingen i över fem år. Hur kan behandlingen övervakas

”

VI HOPPAS ÄVEN PÅ UTVECKLINGEN AV AI-BASERADE VERKTYG SOM LÄKARE KAN ANVÄNDA SOM BESLUTSSTÖD NÄR DE VÄLJER BEHANDLING.

Foto Camilla Sembring

ZHENG CHANG
senior forskare vid
Karolinska Institutet

och anpassas för att minimera långtidsriskerna, särskilt för hjärt-kärlhälsan?

De här frågorna kräver en multidisciplinär strategi där forskare, kliniker och samhället i stort samarbetar för att optimera vårdkvaliteten och öka välbefinnandet för personer med adhd på lång sikt. Resultatet från studien understryker vikten av att läkare noggrant överväger potentiella fördelar och risker när man fattar beslut om långvarig förskrivning av adhd-läkemedel. ■

Denna artikel är en uppföljning av *Ökat fokus, ökad risk?* som publicerades i Forte Magasin hösten 2022.

Under de senaste tre åren har andelen barn och unga som fått en adhd-diagnos ökat med nära 50 procent.

**190 000
PERSONER**

Nästan så många personer i åldrarna 5-64 år hämtade ut adhd-läkemedel vid minst ett tillfälle under 2022.

Källa Socialstyrelsen (2023) Diagnostik och läkemedelsbehandling vid adhd.

Andelen läkemedelsuttag var högst bland barn 10-17 år:

8% av pojkarna 4,5% av flickorna

Andel som år 2022 hade en adhd-diagnos:

10,5% av pojkarna 6% av flickorna

Hur är det att vara forskare egentligen?
Vi passade på att fråga dem som intervjuats för det
här numrets artiklar om allt det där runtomkring,
vid sidan av forskningen och resultaten.

Om du kunde byta forskningsområde för en vecka, vad skulle du välja då?

– Meteorologi och klimatforskning, därför att det är det i särklass viktigaste forskningsområdet nu, men också för att jag ända sedan jag var ung har haft ett lite överdrivet intresse för väder.

OLOF BÄCKMAN professor i kriminologi vid Stockholms universitet

– Jag skulle vilja byta till något som ligger långt från min egen forskning, till exempel historieforskning. Jag har en möjligen stereotyp föreställning om att det innebär väldigt mycket arbete med att läsa litteratur och gröta ner sig i arkiv, vilket känns lockande – i alla fall för en begränsad tid. Plus att historia är ett viktigt ämne som jag tycker får en styvmoderlig behandling i akademien idag.

LENA ALMQVIST professor i psykologi vid Mälardalens universitet

Berätta något från din forskning som många kanske inte vet om!

– Många tror att jag har forskat om maffian på Sicilien, men faktum är att det är anti-maffian på Sicilien som varit mitt forskningsområde. Fast det är klart, om man ska forska om antimaffia måste man veta något om maffian också. En mindre känd sida av maffian är att den tjänar mycket pengar på förnyelsebara energikällor, som vindkraft.

CARINA GUNNARSON docent i statskunskap och forskare vid Totalförsvarets forskningsinstitut

– Något som förvånar många när jag berättar om min forskning är att personer med funktionsnedsättning och sexualitet är ett tema som man kan forska om. ”Oj, det har jag aldrig tänkt på!” är mångas första reaktion. Trots kroniska sjukdomar, funktionsnedsättning eller stödbehov så finns samma intresse för och vilja att uppleva sexualitet och intimitet, även om den kan se ut på annat sätt än vad vi kanske vanligtvis tänker oss.

JULIA BAHNER docent vid Socialhögskolan, Lunds universitet

Vad skulle du vilja jobba med om du inte var forskare?

– Då skulle jag förmodligen vara polis. Mina studier i kriminologi började en gång i tiden med en tanke om att jag skulle bli just polis. Yrket lockade eftersom det innebär en mångfacetterad möjlighet att bidra till samhället.

ALBERTO CHRYSOULAKIS doktor i kriminologi och universitetsadjunkt vid Malmö universitet

– Kanske någonting med samhällsplanering. Men jag gillar också samspelet mellan djur och människor. Jag hade kanske riktat in mig på socialt arbete med vårdhund.

MIMMI BARMARK universitetslektor och studierektor vid Lunds universitet

Tysslinge är ett ungdomshem som drivs av Statens institutionsstyrelse (SiS). De tar emot icke skolpliktiga pojkar med psykosocial problematik samt kriminalitet och missbruk.

FOTO Lisa Mattisson/TT

BUR ELLER BOJA?

Nytt ljus på straffets konsekvenser

Är det en bra eller dålig idé att straffa unga som begår brott hårdare? Det beror på syftet. Kriminologen Olof Bäckman undersöker straffets konsekvenser – och vilka påföljder som bäst förhindrar ny brottslighet.

TEXT *Maja Lundbäck*

Vilket är bäst – fotboja eller fängelse? Kort eller lång inlåsning? Olof Bäckman är professor i kriminologi vid Stockholms universitet och studerar vilka påföljder som bäst förhindrar ny brottslighet – och vilka som tvärtom gör det svårare för kriminella att lämna det livet bakom sig.

– Vi vet att de som hamnar i fängelse är resurssvaga på olika sätt, de har redan mycket sociala problem. Fängelsedömda har högre dödlighet än andra. Nu är trenden i samhället att fler vill se hårdare straff – jag vill veta vad hårdare straff spelar för roll, säger han.

I det Forte-finansierade forskningsprojektet *Straffets konsekvenser* använder Olof och hans kollegor så kallade naturliga experiment. I naturliga experiment utnyttjar man hur till exempel en lagändring har fått verkligheten att påminna om en studie där deltagarna lottats till en viss behandlingsgrupp.

I Sverige finns en lång tradition av att ta hänsyn till brottslingars ålder, så att unga lagöverträdare döms betydligt mildare. Det gäller inte bara 15-åringar, som precis blivit straffmyndiga, utan också unga vuxna, 18–20 åringar. Men under den senaste tidens våldsvåg har det blivit allt tydligare att gängkriminella utnyttjar det faktum att unga döms till lägre straff. Det har fått många att reagera.

Skulle det vara en bra idé att ta i mer med hårdhandskarna gentemot unga lagöverträdare? I den statliga utredningen *Skärpta regler för unga lagöverträdare*, som har tillsatts av regeringen, ser en expertgrupp över den straffrättsliga särbehandlingen av unga lagöverträdare.

Utredningen ska vara klar i januari 2025 och kommer då också att ”föreslå ändringar som innebär att lagöverträdare i åldersgruppen 18–20 år behandlas som andra myndiga vid straffmätningen”.

Men vad är det man i första hand vill åt med hårdare straff? Det kanske inte bara handlar om att brottsligheten ska minska i samhället? Ett annat syfte med tuffare tag kan vara att man också vill att själva straffet ska svida mer.

Axel Holmgren är postdoktor i juridik vid Stockholms universitet och sitter med i utredningens expertgrupp. Han menar att många kanske tycker att det känns rättvist att man ska få samma straff som andra vuxna om man har fyllt 18 år.

– Samtidigt kanske forskningen visar att om man långsiktigt vill förebygga brottslighet är det bättre att gå mer varsamt fram när det gäller unga, säger han.

Utredningen ska också ”föreslå ändringar som innebär att ålder ges minskad betydelse vid straffmätningen för unga lagöverträdare i åldern 15–17 år”. Man ska dessutom överväga en sänkning av straffmyndighetsåldern.

Hur tidig exponering för rättssystemet påverkar unga människor i Sverige vet vi dock väldigt lite om. Olof och hans kollegor ska därför studera hur det har gått för ungdomar som greps av polisen för narkotikabrott strax efter att de fyllt 15 år – och därmed blev lagförda – respektive om de utförde brottet när de ännu var 14 år.

2010 sänktes straffmyndighetsåldern i Danmark från 15 till 14 år. Två år senare ändrade man tillbaka. Där har forskare sett att lägre ålder inte fungerande avskräckande – tvärtom såg de att lagförda ungdomar

”

Man vill komma åt de gängrelaterade fallen och använda straffrätten som ett instrument för att minska gängkriminalitet. Men lagarna är generella och träffar alla unga som begår brott.

AXEL HOLMGREN
postdoktor i juridik vid
Stockholms universitet

”

Kriminalvårdens rehabiliterande uppdrag kan ju tänkas motverka eventuella negativa effekter, men generella positiva effekter av fängelse – oavsett om det är som en konsekvens av rehabilitering eller av avskräckning – har varit svåra att påvisa.

OLOF BÄCKMAN professor
i kriminologi vid
Stockholms universitet

begick nya brott i något högre utsträckning. Det gick också sämre för dömda 14-åringar i skolan.

I en delstudie som Olof och hans kollegor har gjort undersökte de om långa straff är bra eller dåligt för återfallsfrekvensen.

Även här arbetade Olof med ett naturligt experiment. Han utnyttjade att reglerna för villkorlig frigivning ändrats tre gånger på 1980- och 1990-talet. Genom att studera återfall i brott före och efter regeländringarna kunde han se om straffets längd spelade någon roll för återfallen.

Resultatet förvånade.

– Vi hittade absolut ingenting, varken positiva eller negativa effekter. Som kriminolog tror man ju att det ska bli fler återfall ju längre tid man sitter i fängelse, men så var det inte, säger han.

Kriminologiska teorier om konsekvenser av inlåsning handlar främst om fängelsens negativa effekter i form av exempelvis stämpling och fängelset som en skola i brottslighet samt risken att förlora sociala band.

– Därför borde man förvänta sig att längre straff jämfört med kortare också borde ha mer negativa effekter. Kriminalvårdens rehabiliterande uppdrag kan ju tänkas motverka eventuella negativa effekter, men generella positiva effekter av fängelse – oavsett om det är som en konsekvens av rehabilitering eller av avskräckning – har varit svåra att påvisa, säger han.

I en annan av Olofs delstudier utnyttjade han och hans kollegor en regeländring 2005, då fotboja blev ett alternativ för vissa som dömts till sex månaders fängelse. Genom att bland annat jämföra personer som dömts till sex månaders fängelse före och efter

regeländringen kunde han undersöka straffpåföljdernas olika konsekvenser.

– Återfallsrisken var lägre bland dem som avtjänade straffet med fotboja, säger han.

Studien ska snart publiceras.

– Jag hoppas att den får genomslag, säger han.

Olof anser att fotboja borde användas i mycket högre utsträckning, bland annat för att minska belastningen på fängelserna.

– Givet den ökade beläggningen inom kriminalvården kan det vara angeläget att utöka alternativet fotboja så att det gäller för straff upp till ett år, säger han.

Samtidigt är han inte så hoppfull.

– Vi träffade nyligen justitieministern och berättade om våra resultat. Han tyckte visserligen att resultaten var spännande, men någon förändring av reglerna kring fotboja var han inte intresserad av, säger Olof.

Så som opinionen blåser tror han inte att det blir så intressant med en studie som visar att milda tag kan vara mer effektiva för att minska brottsligheten än hårda.

Axel menar att man i den offentliga debatten ofta blandar ihop två olika förväntningar som man kan ha på straffet. För att sortera i argumenten kan det finnas en poäng i att hålla isär dessa olika intressen.

– I den ena vågskålen har vi det normativa intresset av rättvisa, att samhället ska reagera på brott och att brottsoffer ska få upprättelse, säger han.

De flesta brukar också tycka att allvarliga brott ska straffas hårdare än mindre allvarliga brott – att straffet ska stå i proportion till själva brottet.

– I den andra vågskålen finns intressen som är mer instrumentella. Man tänker att straffrätten ska användas instrumentellt, för att förebygga brott eller förhindra att en viss person begår brott i framtiden, säger han.

Axel menar att frågorna som expertgruppen ska utreda är komplicerade.

– Man vill komma åt de gängrelaterade fallen och använda straffrätten som ett instrument för att minska gängkriminalitet. Men lagarna är generella och träffar alla unga som begår brott, säger han.

Vissa kanske tycker att det är fel att en ändring av lagen träffar alla.

– Här har vi en konflikt mellan normativa och instrumentella intressen, säger han. ■

Statliga utredningen *Skärpta regler för unga lagöverträdare*

Utredaren ska bland annat:

- överväga och, om lämpligt, lämna förslag på en sänkning av straffmyndighetsåldern,
- föreslå ändringar som innebär att lagöverträdare i åldersgruppen 18–20 år behandlas som andra myndiga vid straffmätningen,
- föreslå ändringar som innebär att ålder ges minskad betydelse vid straffmätningen för unga lagöverträdare i åldern 15–17 år,
- föreslå en ny påföljd - utvidgad ungdomsövervakning - som är mer ingripande och innefattar en utvidgad verktygslåda med fler kontrollmöjligheter,
- föreslå hur Kriminalvården kan involveras vid vård och andra åtgärder inom ramen för ungdomsvård eller ungdomstjänst, och
- överväga och föreslå hur Kriminalvården kan involveras vid vård med stöd av lagen om vård av unga (LVU), som sker på grund av den unges brottsliga verksamhet.

Arbetet ska genomsyras av ett barnrätts- och ungdomsperspektiv och förslagen ska vara proportionerliga. De förslag som lämnas ska utformas i överensstämmelse med FN:s konvention om barnets rättigheter: barnkonventionen. Uppdraget ska redovisas senast den 10 januari 2025.

***Miss a inte
nästa nummer!
På fortemagasin.se kan
du registrera dig som
prenumerant helt
utan kostnad***

FORTE:

Forskningsrådet för
hälsa, arbetsliv och välfärd